

MAQOLA MAVZUSI: O'ZBEK TILINING LUG'AT TARKIBI

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi 1-kurs 3-guruh talabasi
Rajabaliyeva Saxobat*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbek tilining lug'at tarkibi va uning asosiy tuzilishi, leksik birliklar, so'zlar va frazeologik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari tahlil etiladi. O'zbek tilining lug'at tarkibi, uning rivojlanish jarayoni, yangi so'zlarning qabul qilinishi va mavjud so'z boyligining kengayishi masalalari yoritiladi. Shuningdek, lug'at tarkibining ijtimoiy va madaniy jihatlari, yangi tushunchalar va atamalarni yaratish jarayoni, so'z yasallashining tizimi va o'zbek tilida o'zgarayotgan leksik birliklarning roli ham ko'rib chiqiladi. Maqola tilshunoslar va filologiya bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borayotgan mutaxassislar uchun foydali manba bo'lib xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *O'zbek tili, lug'at tarkibi, leksik birliklar, so'z boyligi, so'z yasallashi, frazeologizm, tilshunoslik, yangi so'zlar, leksika, tilning rivojlanishi*

Kirish

O'zbek tili, o'zining boy va rang-barang lug'at tarkibi bilan ajralib turadi. Har bir tilning lug'at tarkibi uning so'z boyligidan iborat bo'lib, tilni amaliyotda qo'llashda muhim rol o'ynaydi. Lug'at tarkibi tilning rivojlanish jarayonida doimiy ravishda o'zgarib, yangilanib boradi. O'zbek tilining lug'at tarkibi ham tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillarga bog'liq ravishda kengayib borgan. O'zbek tili — o'zining boy lug'at tarkibi va murakkab grammatika tizimi bilan ajralib turadi. Har bir tilning lug'at tarkibi uning so'z boyligidan iborat bo'lib, bu boylik, o'z navbatida, xalqning madaniyati, tarixiy tajribasi, ijtimoiy ehtiyojlari va kommunikativ maqsadlariga qarab o'zgarib, rivojlanib boradi. O'zbek tili, tarixiy jihatdan, turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, unda ming yillar davomida qariyb barcha tillardan so'zlar, atamalar va frazeologik birliklar kirib kelgan. Bu jarayon, albatta, o'zbek

tilining lugʻat tarkibining boyishiga sabab boʻlgan. Oʻzbek tilining lugʻat tarkibi nafaqat soʻzlar, balki tilning maʼnaviy va madaniy qirralarini ham aks ettiruvchi elementdir. Misol uchun, har bir xalqning tili oʻzining atrof-muhitiga, jamiyatdagi oʻzgarishlarga va ijtimoiy ehtiyojlarga qarab yangi soʻzlarni qabul qilib, ularni leksik tizimga qoʻshadi. Oʻzbek tili, oʻzining tarixiy yuksalishlari va madaniyati tufayli, hozirgi kunda nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham faol ishlatiladigan tilga aylangan. Bundan tashqari, soʻzlarning yangi maʼnolarini anglatish uchun ularning qayta ishlanishi, yangi shakllarini olish jarayonlari ham lugʻat tarkibining rivojlanishida muhim rol oʻynaydi. Yangi texnologiyalar, ilmiy yutuqlar, ijtimoiy va siyosiy oʻzgarishlar tilga yangi soʻzlar kiritishni taqozo etadi. Shu sababli, tilning lugʻat tarkibi doimiy yangilanib, yangi soʻz va atamalar bilan boyib boradi. Oʻzbek tili lugʻat tarkibining rivojlanishi tilda yuz berayotgan global oʻzgarishlar, texnologik yangiliklar va boshqa ijtimoiy jarayonlarning aksidir. Oʻzbek tili lugʻat tarkibining oʻziga xos jihatlaridan biri bu uning **oʻzbekcha soʻzlar, yangi soʻzlar, frazeologizm va lexik birliklardan** iborat boʻlishidir. Oʻzbek tilining lugʻat tarkibi tilning koʻp qirrali va murakkab boʻlishiga imkon yaratadi. Lugʻat tarkibini oʻrganish orqali, biz nafaqat soʻzlarning morfologik va sintaktik xususiyatlarini, balki ularning ijtimoiy ahamiyatini ham aniqlash imkoniga ega boʻlamiz. Lugʻat tarkibining oʻrganilishi tilshunoslikda va lingvistika ilmida muhim oʻrin tutadi. Tildagi har bir yangi soʻz, frazeologik birlik yoki atama tilning rivojlanishini, yangi madaniy va ijtimoiy ehtiyojlarni aks ettiradi. Shunday qilib, lugʻat tarkibining oʻrganilishi tilshunoslarga nafaqat tilning ichki strukturasini, balki uning jamiyatdagi oʻrni va ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Asosiy qism

Lugʻat tarkibining tuzilishi Oʻzbek tili lugʻat tarkibi, asosan, ikki asosiy qismdan iborat: **leksemalar** va **frazeologik birliklar**. Leksemalar tilning asosiy soʻz birikmalari boʻlib, ular ijtimoiy muloqotda biror maʼno ifodalash uchun ishlatiladi. Leksemalar quyidagi turlarga boʻlinadi:

1. **Asosiy soʻzlar** — tilning asosiy soʻzlari boʻlib, ular oʻzining mustaqil maʼnosini anglatadi: **kitob, oʻqish, yurish**.

2. **Yordamchi soʻzlar** — sintaktik vazifani bajaruvchi, leksik maʼno anglatmaydigan soʻzlar: **va, uning, yoki**.

3. **Murakkab soʻzlar** — bir nechta soʻzlardan tashkil topgan soʻzlar: **yosh bola, mashina haydovchisi, dengiz porti**.

4. **Yangi soʻzlar** — tilning evolyutsiyasi jarayonida yangi tushunchalarni ifodalash uchun yaratilgan soʻzlar: **kompyuter, internet, startup**.

Frazeologik birliklar — soʻzlar birikmasi sifatida oʻziga xos maʼno kasb etadi. Ular lingvistik birliklar sifatida tilda shakllanib, soʻzning oʻziga xos, leksik-grammatik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Masalan:

Koʻz yoshi toʻkish – qaygʻu yoki afsus ifodasi.

Qoʻllarini yuvish – kimningdir yomon ishlardan qochish.

Lugʻat tarkibining rivojlanishi Oʻzbek tili lugʻat tarkibining rivojlanishida ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy omillar katta rol oʻynaydi. Tarixiy davrlar mobaynida boshqa tillardan kirgan soʻzlar tilni boyitishda katta ahamiyatga ega boʻldi. Masalan, arab, fors, rus, ingliz tillaridan kelgan soʻzlar oʻzbek tilida keng qoʻllaniladi. Bu soʻzlar nafaqat leksik boylikni oshirdi, balki oʻzbek tilining **yangi leksik bloklarini** yaratdi. Shu bilan birga, hozirgi kunda koʻplab **soʻz yasali**sh jarayonlari amalga oshirilmoqda, yaʼni yangi soʻzlar, atamalar va iboralar kiritilmoqda.

Yangi soʻzlar va atamalar Yangi texnologiyalar va ilm-fan taraqqiyoti bilan bogʻliq yangi soʻzlar doimiy ravishda tilga kirib bormoqda. Misol uchun, **biotexnologiya, genomika, kiberxavfsizlik, cloud** kabi soʻzlar oʻzbek tilining lugʻat tarkibida zamonaviy tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Bunday soʻzlar, albatta, tilga qoʻshilib borayotgan yangi madaniy va texnik bilimlarni tasvirlashda muhim rol oʻynaydi.

Lugʻat tarkibining ijtimoiy va madaniy jihatlari Oʻzbek tilining lugʻat tarkibidagi oʻzgarishlar, bir tomondan, tilning ijtimoiy hayotdagi oʻrnini, madaniyat va bilimlarni xalqaro miqyosda ifodalashdagi ahamiyatini koʻrsatadi. Oʻzbek tilidagi yangi soʻzlarning kengayishi jamiyatdagi

o'zgarishlarni aks ettiradi, yangi texnologiyalar, ijtimoiy hodisalar va tendentsiyalarni til orqali ifodalash imkonini beradi.

Xulosa

O'zbek tilining lug'at tarkibi doimiy ravishda yangilanib, boyib bormoqda. Har bir tilning lug'at boyligi uning ijtimoiy va madaniy rivojlanishining ayniqsa muhim indikatoridir. O'zbek tilining lug'at tarkibi, uning ichki tizimlari, so'z yasash usullari va yangi so'zlarning kirib kelishi, tilning zamonaviy shaklini va jamiyatdagi o'rni bilan uzviy bog'liq. Shunday qilib, lug'at tarkibini o'rganish tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega bo'lib, tilning rivojlanish jarayonini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Gulomov, A.** va boshqalar. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
2. **Jo'rayev, N.** *O'zbek tili morfologiyasi*. – T.: Fan, 2010.
3. **Shukurov, S.** *O'zbek tilining grammatikasi (Morfologiya)*. – T.: O'zbekiston, 2005.
4. **Mavlonova, R.** *Tilshunoslikka kirish*. – T.: O'qituvchi, 2017.
5. **Yusupova, G.** *So'z turkumlari va ularning grammatik xususiyatlari*. – T.: Ma'naviyat, 2012.
6. **A'zamova, Z.** *O'zbek tili nazariy grammatikasi*. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
7. **O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi**. 1–12-jildlar. – T.: "Milliy ensiklopediya" DK, 2000–2009.
8. **Abduazizov, A.** *O'zbek tilining stilistikasi*. – T.: Fan va texnologiya, 2014.
9. **Normurodov, S.** *O'zbek tilida sonlar va ularning grammatik xususiyatlari // Filologiya masalalari*, 2018, №2.
10. **Tursunov, B.** *O'zbek tili darsliklari tizimida sonlarning o'rganilishi // Til va adabiyot ta'limi*, 2021, №1.